

En brokiigt blandad bikett

Till Lennart Lundborg 90 år

En brokigt blandad bukett

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland
Detta är nr 18 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Tollsgatan 7, 302 32 Halmstad
Telefon: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se
Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

Form och Layout: Anders Andersson
©2021 Kulturmiljö Halland och författarna
Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2021

ISBN 91-85720-67-4

UTSKRIFT 18

En brokigt blandad bukett

Till Lennart Lundborg 90 år

Red. Per Wranning

Tabula Gratulatoria

ANNELI ADAMSSON, VARBERG | BJÖRN AHNLUND, SLÖINGE | ANDERS ANDERSSON,
KÄLLSJÖ | CHRISTINA ANDERSSON-WIKING, VARBERG | OLOV ANDREASSON, STENINGE
ÅSA AXBERG, TRÄSLÖVSLÄGE | HANS BERGFEST, FALKENBERG
EVA BERNTSSON MELIN, VARBERG | LENA BJUGGNER, LAHOLM | MONICA BÜLOW BJÖRK,
TYLÖSAND | MARIA BONDE, GLOMMEN | DANIEL BORGMAN, HALMSTAD
LENNART CARLIE, HÄSSLEHOLM | JONAS CARLSSON, HALMSTAD | PÅR CONNELID,
VARBERG | JOHAN DAHNBERG, FALKENBERG | LISBETH ELIASSON, FLENINGE
PETRA ERIKSSON, FALKENBERG | MARIANNE FOGHAMMAR, LIDINGÖ | MATS FOLKESSON,
HEBERG | TINA FORS, UPPSALA | JOAKIM GOLDHAHN, ADELAIDE | ANN-SOFIE GRÄSLUND,
UPPSALA | BO GRÄSLUND, UPPSALA | CHRISTER GUSTAFSSON, HÖGANÄS
STEFAN GUSTAFSSON, HALMSTAD | PATRIK HALLBERG, GULLBRANDSTORP
CURRY HEIMANN, GÖTEBORG | HANS HELANDER, HALMSTAD | KERSTIN HULTIN,
HALMSTAD | ANDERS HÅKANSSON, GLOMMEN | LEIF HÄGGSTRÖM, FOTSKÄL
MAGNUS JENSNER, LIMHAMN | ANDREAS JOHANSSON, OKOME | OLA KADEFORS,
HALMSTAD | STEFAN KEJLBERG, HALMSTAD | BRITT-MARIE LENNARTSSON, VARBERG
EVELINA LINDBLOM, HALMSTAD | INGA LINDÉN, GETINGE | LARS LUNDQVIST, VISBY
SVEN LUNDSTRÖM, TRELLEBORG | MARIANNE LÖNN, JÖRLANDA
BETTY-ANN MUNKENBERG, LINDOME | MATS NILSSON, STENINGE | JENNY NORD,
HÖGANÄS | LENNART NORDQVIST, LAXVIK | LINN NORDVALL, GÖTEBORG | CARL PERSSON,
HALMSTAD | BJÖRN PETERSEN, HALMSTAD | JOHANNA PETERSSON, HALMSTAD
WIVI-ANN REIT, GÖTEBORG | CAMILLA ROSBERG, FALKENBERG | CHRISTINA ROSÉN,
MORJHULT | ERIK ROSENGREN, LAHOLM | LOTTA SANDBERG, HALMSTAD
CHARLOTTE SKEPPSTEDT, ÄNGELHOLM | LENA SOMMESTAD, UPPSALA | JÖRGEN STREIFFERT,
KUNGSBACKA | BO STRÖMBERG, HALMSTAD | JAN SVENSSON, FALKENBERG | FIA TEGNHED,
STENINGE | STINA TEGNHED, STENINGE | CLAS TOLLIN, STOCKHOLM
CHRISTINA TORELD, FJÄLLBACKA | GUSTAF TROTZIG, STOCKHOLM | BENGT WESTERGAARD,
MÖLNDAL | PABLO WIKING-FARIA, VARBERG | PER WRANNING, FALKENBERG
ANNA VUJIN, HALMSTAD | GISELA ÄNGEBY, FJÄRÅS

Innehåll

Tabula Gratulatoria 4

PER WRANNING:

Förord 7

LARS LUNDQVIST:

Lennart Harald Valdemar Lundborg från Linköping 9

PÅR CONNELID:

Längs Tjolöholms stigar 13

LEIF HÄGGSTRÖM:

Säljägare i Gröninge 34

BO GRÄSLUND:

Gullnar tǫflur i Vǫluspá och folkvandringstidens guldbrakteater 45

CLAS TOLLIN:

Lantmätaren Johan Söderling och den geometriska jordeboken M2 50

ERIK ROSENGREN OCH LENA BJUGGNER:

Det gyllene spännet från Munkagård i Ysby socken – insulärt, profant och skandinaviskt 66

MATS FOLKESSON:

Bemannade fyrplatser i Hallands län 70

GISELA ÄNGEBY:

I synliga skepp begravdes bronsålderns rituella specialister 90

BO STRÖMBERG:

Arkeologi – ”en framåtsyftande forskningsprocess för kunskapsuppbyggnad” 105

MONICA BJÖRCK BÜLOW:

Bildminnen 116

SVEN LUNDSTRÖM:

Från Hanhals till Hasslöv på bildningsresa 118

JOAKIM GOLDHAHN:

Bohuslänska vingslag – en essä om Carl Georg Brunius, hållristaren
från Tanum 122

CHRISTER GUSTAFSSON:

Hallandsmodellen 138

PER WRANNING:

Kung Ise och T. J. Arne – ett snart hundraårigt frågetecken rätas ut 152

CARL PERSSON:

Gettersö i Bolmen – en gropkeramisk boplatz i Lagans vattensystem 166

ÅSA AXBERG:

Oscar Ohlson – en Hallandsmålare 179

JOHAN DAHNBERG:

Lennart Lundborg – den vandrande folkbildaren 182

STINA TEGNHED OCH ÅDEL VESTBÖ-FRANZÉN:

I gravhögarnas landskap 184

Författarpresentation 218

Lantmätaren Johan Söderling och den geometriska jordeboken M2

Efter det att Halland formellt avträdades till Sverige 1658 fick västgötalantmätaren Kettil Claesson Feltrerus ansvar även för Halland. Den förste ordinarie lantmätaren som både verkade och bodde i landskapet var dock Johan Söderling. Söderling arbetade 1681 vid den av Karl XI tillsatta skånska kommissionen och i Bohuslän 1683. År 1685 fick han fullmakt som särskild lantmätare för Halland. Han tog dock inte sin formella lantmäterexamen förrän 1691.¹

Söderling framställde cirka 150 storskaliga kartor över gårdar och byar i Halland fram till sin död 1722. Dessutom gjorde han 325 jordrevningar med arealprotokoll, alla daterade 1687. Han sammanställde även åtminstone tre geografiska kartor över länet (LSA, länet och häraderna nr 12, nr 14, nr 15).² Åren 1686–92 hade Söderling den unge Sven Torkelsson, född 1668 som auskultant. Tanken var troligen att han så småningom skulle efterträda Söderling. Torkelsson tog dock aldrig sin lantmäterexamen och fick i stället tjänst i Marstrand.³

Liksom andra av kronans lantmätare disponerade Söderling ett tjänsteboställe som en del av lönen. I Halland avsattes hemmanet Kärreberg nr 3 i Alfshögs socken. Kärreberg var en stor by vid nuvarande Vessigebro, drygt en kilometer norr om Alfshögs kyrka. Söderling köpte dock en frälsegård i Vallby 2,7 kilometer söder om kyrkan där han valde att bo. Orsaken till att han föredrog Vallby var knappast behovet av lugn och ro. Söderling skriver till landshövding Hans von Dellingshausen 1703: ”Det gifwes 2:e lättfärdeige Kroghus här i Wallby där boråshandlare dagligen dricker köpeskål” och andra [personer] ”af dagelig Wahna dricka, skrija, svärja och swärma natt och dag och den högste Gudh storligen förtörna (så) att mig synes med frucktan bon där i byen” Vi känner inte namnet på Söderlings hustru, men sonen Hans lärde sig lantmäteri och studerade i början av 1700-talet vid Lunds universitet.⁴

1 Ekstrand 1896–1903, nr 2004, nr 2143. Sven Larsson har tagit fram tidigare obeaktat material om Söderling framför allt hans korrespondens med Hallands landshövdingar (Larsson 2011–2012).

2 De flesta renovationerna finns i lantmäteristyrelsens arkiv i Riksarkivet i Arninge. I flera fall gjordes först en jordrevning och arealmätning som några år senare följdes av en karta t.ex. frälsehemmanet Hov i Ysby socken (M86-15:1). I Kammararkivet finns även en del kopior och unika avmätningar som saknas i Lantmäteristyrelsens arkiv. Särskilt värdefull är en tegskifteskarta från den på 1830-talet avhysta kyrkbyn i Abild (RA, Kammarkollegiet Kansliet och kontorsarkiv, Connelid & Wiking-Faria 2018 s. 179 ff.). En version av den geografiska kartan över Södra Halland 1691 finns återgiven i Wiking-Faria 2010 s. 122–145.

3 Ekstrand 1896–1903, s. 163.

4 Larsson 2011–2012 s. 106 ff., s. 112.

Ättarps mangård (a) ligger mellan en ruddamn och en fruktträdgård. Från ladugården leder en fågata till utmarken i öster. Hussamlingarna b och c tillhör underliggande gårdar.

heltäckande men innehåller ett tvärsnitt av bebyggelser från Breareds och Enslövs socknar i söder till Lindome och Släps socknar i norr. Nedan ska säteriet Ättarp och några tematiska företeelser presenteras för att ge en bild av det halländska landskapet och villkoren för dess bondebefolkning vid 1600-talets slut.

Säteriet Ättarp

Säteriet Ättarp (Stora Ättarp) i Enslövs socken får representera ett medelstort gods under första svenska tiden. Ättarp ägdes från omkring 1660 till 1691 av fältmarskalken och greven Göran Sperling som under krigsåren 1676–77 också var Hallands landshövding.

Göran Sperling (1630–1691) föddes på Rådmansö i Roslagen. År 1655 fick han det nybildade säteriet Sperlingsholm i arv.⁶ Han var gift tre gånger och hade 16 barn.⁷ Frågan är om Göran Sperling och hans familj någonsin bodde på Ättarp. Från 1677

⁶ Fadern Caspar Otto Sperling skapade 1648 en godssamling genom förvärv av sätesgården Snidstrup (Snöstorp), Frennarup, Klackerup, samt 78 ytterligare gårdar. Den nya sätesgården som kallades Sperlingsholm förlades till byn Klackerups ägor norr om Nissan.

⁷ Första gången med Ingeborg Lilliehöök (o. 1665–1675) (sju barn). Andra gången 1676 med Christina Horn Af Äminne (1676–1683) (två barn som överlevde till vuxen ålder). Året därpå gifte han sig för tredje gången med den då 21 åriga Märta Fleming af Flemingsberg (fem barn). I samband med giften erhöll Märta Sperlingsholmsgodset. Märta avled först 1747 på Flemingsberg i Huddinge socken. Hon överlevde således sin man i 56 år.

och framåt tjänstgjorde han som militär och administratör i Norrland och östra Finland. Sperling avled i Narva 1691, jordfästes i Stockholm men fick slutligen sin grav i Halmstads kyrka.

Beskrivningen

Söderling gör en detaljerad beskrivning av Ättarp och dess ägor 1697 (M2:6). Ursprungligen bestod själva säteriet av s.k. två helgärdes hemman. Omkring 1662 hade ytterligare ett hemman införlivats och 1693 ännu ett, så att huvudgården bestod kame-ralt av fyra hemman 1697.⁸

Mangårdsbyggnaden var av furu och hade halmtak. Mellan mangården och Ladugården låg en liten ruddamm (carusdam) som hade dämts upp i en liten bäck. Nordväst om mangården var en kvadratisk (frukt)trädgård omgärdad av ett högt staket och innehöll ”några unga trään, af ingen synnerlig wäxt” Jordmånen var torr och grund. Norr om fågatan fanns även en kålgård till fyra hemman.

Säteriets åker uppgick till 54 tunnland men till dessa ska läggas ytterligare 26 tunnland i samma gärde som brukades av fem underliggande bebyggelser.

Slättermarken gav 257 lass hö under medelgoda år, varav säteriet höstade 186 lass. I ången fanns något så ovanligt för Halland vid denna tid som ’en skön ekskog’ men här fanns även någon al och björkskog.

Söder om gateplatsen (den öppna byplatsen) låg en enskild hage till säteriet som kunde föda sex kor och några kalvar. Från ladugården söder om mangårdsbyggnaden ledde en fågata österut mot säteriets enskilda utmark. Utmarken var vidsträckt och omfattade 1160 tunnland (550 hektar), varav 530 tunnland var skog. Den stora bokskogen Abborehultet runt Klackasjön var enskild till säteriet och kunde föda inte mindre än 200 svin när det var ollonår. Öster om denna låg en mindre utmark som var samfällad med nio hemman i Enslövs kyrkby och gården Nortorp. I denna fanns ännu ett bokhult som kunde göda 44 svin varav Ättarps andel var tio svin.

I sambruk med säteriet låg några mindre enheter. Strax intill sätesgården låg det enstaka hemmanet Önnar Kiällsons gårdh (b), som brukades av tre bönder, och fjärdedelshemmanet Backen (c) som brukades av en åbo. Till Ättarp hörde även fjärdedels-hemmanet Skärkered, Yttre Hertered, Övre Hertered, Hjortsboda och ett av hemmanen i byn Släggarp, alla i Enslöv socken (M2:3, M2:4, M2:8, M2:5, M2:7).

Under Ättarp låg även det enstaka hemmanet Gyltige i grannsocknen Breared. Gylt-ige hade därmed inte samma förmånliga skattevillkor som sätesgården eftersom det var ett så kallat ’utsocknes frälse’ (M2:1).

⁸ Vid denna tid ägdes Ättarp enligt Söderling av Görans Sperlings arvingar. Han specificerar dock inte vilka.

Tematiska företeelser

Åkern

Ensådet var allenaarådande och på de flesta bebyggelserna beskrevs åkern som skrin (mager) sand eller örjord som lätt torkade ut. Stora delar av åkern låg dessutom öde (obrukad), ofta oklart sedan hur länge. I bästa fall var en mindre del av åkern sand och mulljord som kunde ge tredje kornet. I norr i Lindome socken fanns det även en del åkrar med medelmåttig god lerjord (M2:55–56).

Ängen

Ängsmarkerna var vidsträckta men även de bästa gav inte mer än 1 ½ lass hö per tunnland (330 kilo). Vanligen gav de bara ett eller ett halvt lass. Det slogs t.o.m. ängar som bara gav ¼ lass per tunnland t. ex i Sandsered i Drängsereds socken och Stafsinge i kyrkby (M2:16, M2:34). Vilket avslöjar hur svår foderbristen var.

Får och Getter

Man kan tycka att får och getter vore en lämplig boskap för det magra Halland. Långt upp mot Smålandsgränsen låg det halva hemmanet Skäftebo i Breareds socken. Söderling omtalar att det dels fanns en stenig hage till fyra lamm, dels att gården föder tio stycken getter (M2:2). Angående hemmanet Släggarp i Enslövs socken, betydligt närmare kusten, noterar Söderling att det fanns ett lämpligt markstycke för en fårhage för åtta får. Dessutom födde gården 14 getter (M2:7). På Yttre Hertered i samma socken föddes 30 getter (M2:4) och i Hjordsboda 16 getter. Söderling skriver att det dessutom skulle gå att skapa en hage för tolv lamm på gården utan att skada uppstod på betesmarken i övrigt (M2:5). För det halva frälsehemmanet Bögilt i Breareds socken omtalas att lamm och killingar tillsammans med två kalvar insläpptes i Kalvhagen, men den ringa gräsväxten gjorde att det endast fanns bete om våren (M2:64). Riktigt eländigt verkar det ha varit i Tore Mårtenssonsgården i Kornarps by vid Ätran i Gunnarps socken, där inga getter kunde födas på grund av utmarkens 'ringheet' (M2:28). I Ekell Larssons skattehemman i byn Mute i Rolfstorps socken hölls inga getter för att 'bokskogen inte skulle fördärvas' (M2:44d). För gårdarna Skärkeredstorp i Breareds socken och Övre Hertered i Enslövs socken sägs uttryckligen att de saknade getter (M2:3, M2:8).

Lin och hampa

Spånadsväxter omtalas sparsamt. I Stixered fanns en säggmosse (sagg = små säv) vid bytomten där lin och hampa breddes ut för att blekas (M2:14). I Tångabo i Krogsareds socken fanns en vadmalstamp (M2:12). För Yttra Bälshult och ett av frälsehemmanen i Kornarps by, båda i Gunnarps socken, omtalas 'spinnande' troligen kopplat till textilframställning. Men produkterna såldes inte i de halländska städerna utan upphandlades av "Boråhssboerne" (M2:18, M2:28).

Landskapet runt Vallda säteri präglades av raka geometriska former både för fält och för trädgårdar. Den mesta åkermarken var utbruten ur tegskiftet med Vallda by och bildade ett större gårde söder om gården.

Kålgårdar, trädgårdar och humlegårdar

Kålgårdar var vanliga även på de minsta gårdarna. De är ofta utritade på kartorna och omtalas åtminstone 50 gånger med upplysningstext. Av andra källor vet vi att grönkål var vanligt i Halland redan under Söderlings tid.⁹ Det är troligt att det var denna gröda som mest odlades. Ättarps trädgård har tidigare presenterats. Särö säteri hade en högt belägen fruktträdgård med torr örjord och unga träd (M2:50). Vallda säteri öster om kyrkan hade dels en trädgård med uppvuxna goda fruktträd, dels en mindre trädgård. Dessutom en muromgårdad kålgård med unga fruktträd (M2:49). Till säteriet hörde även två ruddammar. Fruktträdgårdar var mindre vanliga i byarna men noteras för den nära kusten belägna byn Backhult i Morups socken som hade tre stenmursomgårdade trädgårdar och två humlegårdar i anslutning till bytomten (M2:21). I Haksered i Rolfstorps socken fanns en liten humleodling med 20 stänger i trädgården (M2:42). I Västergården i Ulvsbäcks by i Fjärås socken fanns både trädgård och kålgård (M2:61).

Humlegårdarna var vanligen små med 20 till 200 stänger. I Gyltige bys humlegård fanns 100 stänger (M1:1). Sven Nilssons skattehemman i Rolfstorp hade en humlegård med 150 stänger (M2:25). Några byar hade dock större humleodlingar, Sandsered i Drängsereds socken på gränsen till Västergötland hade en humlegård på 500 stänger (M2:16) liksom Bråtås i Rolfstorps socken (M2:39). Bögilt hade en humlegård på 400 stänger, Breås i Morups socken en med 300 stänger. (M2:64, M2:25).

⁹ Hallgren 2016 s. 164, 168 samt där anförd litteratur. M65-9:1, textbeskrivning.

Backhults hustomter i Morups socken, omgivna av tre trädgårdar, två kålgårdar och några ängshagar, alla ingärdade med stenvmurar.

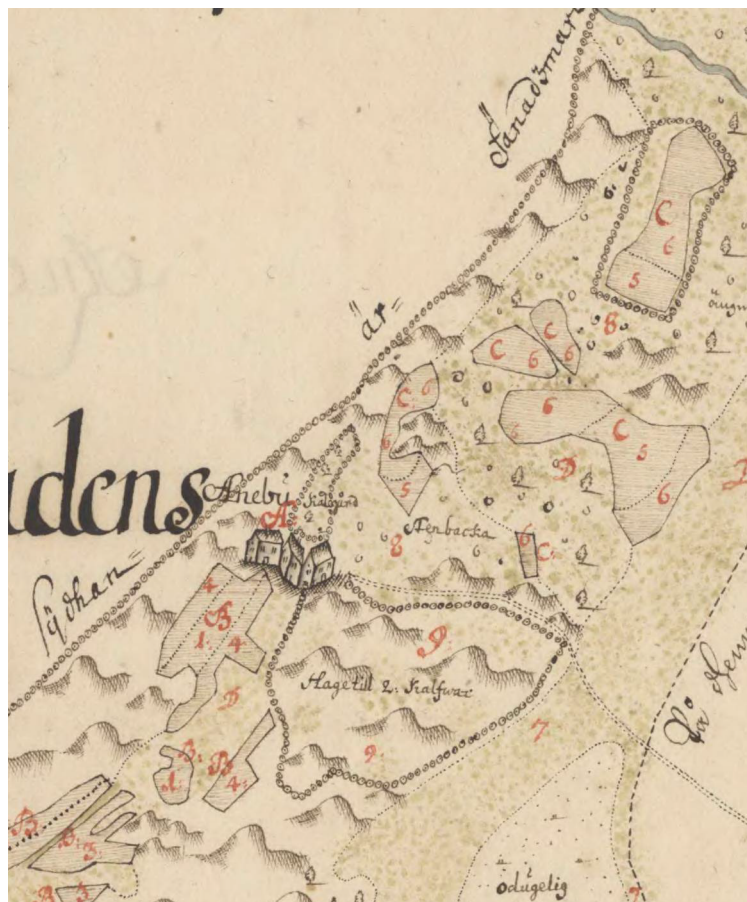
Kålgårdarna till Dugatorp i Gällinge socken låg inklämda mellan bergsknallarna norr om hustomten.

Sandsered i Drängsreds socken hade två inbägnade humlegårdar på 500 stänger (19). Söderling markerar detta med ett antal humlestövar.

Bokskogar och ollonsvin

Ett drygt tjugotal belägg gäller ollonskogor för svingödning. Skogarna var både samfällade till flera bebyggelser eller enskilda under en viss gård. Uppgifter om hur många svin som kunde födas på respektive bokhult noteras i flera fall. Den i särklass bästa ollonskogen fanns som ovan nämnts på Ättarps enskilda utmark där det kunde gödas 200 svin under ollonår (M2:6). Enskilda bokhult omtalas även i Kushult i Rolfstorps socken (34 svin), och i Haksered (28 svin) (M2:44, 42). Vanligen var antalet tillåtna gödsvin per hemman betydligt mindre. Antalet varierade mellan 2 och 20.

I Aneby i Släps socken förekom endast stengärdesgårdar både mot betesmarken (fänadsmärken) och runt kälvgård och kalvhage.

Bin

För Skärkeredstorp i Breareds socken och Övre Hertered i Enslövs socken påpekar Söderling att hemmanen saknar bistöckar (M2:3, M2:8). För gården Mute i Rolfstorps socken sägs explicit att den inte håller bin (M2:44d). Omnämmandet av avsaknad av bistöckar talar i sig för att det sannolikt var vanligt med tambin i Halland vid denna tid. Ljunghedarna var således inte helt värdelösa utan utnyttjades för binas honungsproduktion.

Hägnader och gärdesgårdar

Bristen på skog, inte minst till gärdselvirke, var ett problem för många. Åborna i frälsegården Tokalynga i Gunnarps socken måste t.ex. hämta gärdsel till sina hägnader 'hos andra' (M2:17b). Bönderna i Gyltige i Breareds socken måste skaffa gärdselvirke på en mils avstånd och timmer på 1 ½ mil (M2:1).

Ved

För några hemman fanns inte ens tillgång till egen ved. I Lindbergs kyrkby hade bönderna varken skog eller ved och "eldebrand" måste köpas av andra 1 ¼ mil bort. Även bönderna i Trönninge i samma socken och i Bengt Svenssons gård i Faurås by måste köpa ved av andra (M2:37, M2:38, M2:19). Gressela i Hanhals socken och Ullsbäcks by måste köpa bränne på en halv mils håll (M2:60, M2:61). Pukared i Skällinge socken hade varken skog eller torv till bränne (M2:35). Gården Stenen i Tvååkers socken och Kärret i Ölmevalla socken använde torv till bränne (M2:36, M2:45). Detsamma gällde för Yttre Hertered i Enslövs socken (M2:4). Backhult i Morups socken saknade riktigt ved och använde ris och torv som skördades på betesmarken till bränne (M2:21). Även Söderling hade problem med att få tillräckligt med ved. Vintern 1703 ansökte han hos landshövdingen att få ta ner ett par "sura bokeskanter" (ungefär det som blev kvar när gagnvirket hade tagits om hand) på kronans skog. Kylan gjorde annars att hans fingrar stelnade och att bläcket frös i bläckhornet. Detta gick ut över arbetet med kartorna eftersom kylan gjorde att renritningarna av koncepten inte blev så noggranna som krävdes.¹⁰

Fisken

Man kunde tänka sig att fisk och fiskeanläggningar var ett viktigt inslag i gårdarnas nyttigheter med tanke på den långa Hallandskusten, de många floderna och vattendragen samt insjöarna. Men uppgifterna talar ett annat språk. Lax omtalas således inte alls. Elva hemman i Tölö socken delade på tre ålfisken (M2:63). I Övre Stixered fanns ett ålfiske vid en skvaltkvarn i en mindre bäck (M2:14). Prästen i Enslöv hade låtit bygga ett ålfiske i Lyngabäcken, ett biflöde till Nissan, alldeles vid Släggarpes hustomt. Byborna hade sin skvaltkvarn strax nedströms (M2:7). I tilloppet till Kalvsjön i Gunnarps socken fanns ett fast ålfiske till Kärnebygd som skulle skatta var fjärde ål. Men eftersom andra åbor fångade ålen med krok i ovanliggande sjö gav ålhuset inget. Där emot fiskades en del med nät i Kalvsjön om våren och metades på sommaren (M2:29).

Anders Olssonsgården i Gödeby i Sibbarps socken innehade en elftedel i ett litet ålfiske på utmarken. Söderling konstaterar torrt att detta fiske var utan värde (M2:27). Åbon i Yttre Bälshult vid västgötagränsen fiskade om våren med ryssja i Kroksjön (M2:18). Även i den nu torrlagda Ramsjön i Morups socken fiskade bonden i kronogården i Sjöbol med ryssja under våren (M2:22). Två av Ulvsbäcks hemman i Fjärås socken låg vid Saltsjön men de fiskade inte på grund av att stranden var så långgrund. Något som tyder på att de saknade båtar (M2:61b). Till säteriet Särö fanns både en skuthamn och en mindre båthamn. Trots detta skriver Söderling att inget annat fiske förekom än två fasta ryssjor vid skuthamnen (M2:50).

¹⁰ Larsson 2011–2012, s. 111.

Nummer 8 är ållhuset som knappt gav några ålar. I Kalsjön förekom nätfiske på våren och mete under sommaren.

Kvarnar

En skvaltkvarn fanns i en liten bäck i Högås i Lindome socken, men större delen av kvarndammen låg i Hällesås ängshage (M2:55-56). En 'bäckekvarn' (skvaltkvarn) tillhörde Tore Mårtenssonsgården i Kornarp trots att den låg på byns samfällda utmark (M2:28). Gyltigeborna hade en liten "bäckkvarn" i Timmersbäcken (M2:1). En kvarn är utritad i Vinån mellan Gödeby och Trustorp. Den angränsade ängen kallas också Kvarnbacken (M2:27). Den enda hjulkvarn som noteras tillhörde Tångabo och låg vid ett strömfall i Getån. Samma fall utnyttjades även till en vadmalstamp och ett ålfiske (M2:12).

Övrigt

Krösaris (lingon) omtalas i ängarna i Bögilt i Breareds socken (M2:64) och i gårdet i Tångabo i Krogsareds socken (M2:12). Möjligen sågs detta som en tillgång.

Söderling är sparsam med att märka ut fornlämningar. På kartan över Vallda säteri är tre högar utsatta med namn Hollmehögen, Haftorehögen, Vrångåkershögen (M2:49–50). Sannolikt rör det sig om idag helt eller delvis bortodlade bronsåldersgravar. Även det monumentala bronsåldersröset på Keholmen undanför Särö är utritat (M2:50, Släps sn RAÄ 101:1). Troligen markerade Söderling ut röset för att det användes som sjömärke.

I sundet mellan Särö och fastlandet låg skutehamnen och där fanns två fasta ryssjor. Lite längre in i den grunda delen ligger vadstället.

Det monumentala gravröset på Kehollmen är närmast återgivet som ett sjömärke av Söderling. Gräsmarken på ön kunde föda 12 får över sommaren.

Kebolmen utanför Särö är idag ett naturreservat. Det stora gravröset var förmodligen ursprungligen en revirmarkering för bronsålderns fiskare och säljägare. Foto: Pär Connelid.

Ödeindikationer

För många gårdar beskrevs betydande delar av åker och äng som öde, dvs. obrukade. Även hela gårdsbruk låg öde. Frälsehemmanet Fågelsång i Gällinge socken var nästan öde 1686 varför det förmedlades (nedskrivning av skatten) till ett fjärdedels hemman (M2:57a). Den södra halvan (gården) av Yttra Bälshult i Gunnarps socken var 'till hus helt fördärvad' och hade varit öde 'i krigstider' (M2:18). Södra parten av Höstena låg öde 1684–86 eftersom bonden hade övergivit gården på grund av fattigdom (M2:32a). Halva hemmanet, dvs. ett av gårdsbruken i Mellan Stixered i Krogsnereds socken var öde och utan hus. Ägora hade varit obrukade i över 30 år (M12:13). I Övre Stixered hade en del mark legat öde (obrukad) i 30 år (M2:14).

Ödegården i Tokalynga i Gunnarps socken ville ingen ta över eftersom räntan var för hög för det magra jordbruket (M2:17). Alafors i Älvsåkers socken hade varit öde flera år. Ägora brukades 1691 i stället av fyra grannar, men de tyckte skatten var för hög i förhållande till avkastningen och därför tänkte de upphöra med brukningen (M2:62). Något mer positivt är att Bengt Svenssons frälsehemman i Faurås by hade tagits upp på nytt 1680. Där hade både hus och ägor tidigare legat öde (M2:19). Gården Gressela i

Ödeåkrarna i Övre Stixered låg omgivna av en slät ljungmark som varken hade inslag av gräs eller slogs.

Hanhals socken hade legat öde i nio år då det togs upp igen av en bonde mot tre års frihet och nerskrivning av skatten (M2:60). En tidig ödegård finns på kartan över Kärret i Ölmevalla socken. Söderling har en lång utredning om att det före mannaminne skulle ha funnits en gård på Kärrets nuvarande ägor och att det möjligen hade bott en smed på den. Han placerar tomten på betesmarken och konstaterar att dess ränta ingår i Kärrets avgifter. Troligen är det fråga om en medeltida ödegård (M2:45).

Mager jord, för hög skatt eller arrende och krigen hade ödelagt många hemman men inte bara detta. Söderling skriver 1703 till landshövding Dellingshausen, att vid möllan i Vessige och i Korndal låg två (illegala) kroghus ”som mången bonde ruinerat” Söderling menar att utskänkingen i dessa lönnkrogar inte gick att stoppa om inte innehavarna ”strängt blifvna ansagde, straffade och förbiudne”¹¹

11 Larsson 2011-2012 s. 108.

Söderling utser med stor tvekan tomtplatsen för en trolig medeltida ödegård på gården Kärrets betesmark.

Utsnitt av Söderlings geografiska karta över Norra Halland 1717. Gränsen gick vid denna tid i Åtran. Nere till vänster syns det förrådiska grundet Morups Tänge. Alfshögs kyrka ligger strax söder om Vässigevad. En landsväg löper längs Åtran från Falkenberg till Köinge.

Det hände att Söderling smyckade sina kartor med stiliga kartuscher, kompassrosor eller som här med en påkostad skalstock i form av ett alnmått (M2:45).

Sammanfattning

Jämfört med senare tider var det ett magert och lågavkastande jordbrukslandskap som Söderling mötte och dokumenterade. Enbart åkerbruket och djurhållningen räckte knappast till både försörjning och till kronans skatter och avgälder. Rimligen var tillskott från humle- och kålgårdar samt gödning av ollonsvin nödvändiga komplement. Dessutom bidrog troligen lingon, småskaligt fiske och väveri till överlevnaden liksom tambinas honung.

Johan Söderling var aktiv in i hög ålder. De sista avmätningarna är från 1721 dvs. året innan han avled. Han efterträddes av Peter Vikman som just var frigiven efter 16 år i rysk fångenskap.

Litteratur och källor

Elektroniska källor

GEORG. Databas för projektet Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna och Yngre geometriska kartor. <https://riksarkivet.se/geometriska>, Kartsamlingen M2.

Lantmäteriets historiska kartor. <https://www.lantmateriet.se/historiskakartor>

<https://www.svenskaherrgardar.se/>

Tryckta källor

Connelid, Pär & Wiking-Faria, Pablo 2018. *Historiska kartor över Halland. 1700- och 1800-talen*. Hallands kulturhistoriska museum. Varberg.

Ekstrand, Viktor 1896–1903. *Svenska landtmätare 1628–1900*. Almqvist & Wiksell, Umeå & Uppsala.

Hallgren, Karin 2016. *En kåhläppa ej at räkna. Köksväxtodlingen i 1700-talets jordbruksystem*. SLU, Uppsala.

Heckscher, Eli F. 1936. *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. D. 1, Före frihetstiden, Bok 2, Hushållningen under internationell påverkan 1600–1720*. Bonniers, Stockholm.

Larsson, Sven 2011–12 ”Lantmätare Johan Söderling bodde mitt i Halland” *Hallandsbygd, Hallands största kulturhistoriska årsskrift 2011–12*, Falkenberg.

Larsson, Sven 2004. *När ballänningarna blev svenskar. Ett dramatiskt nationalitetsbyte 1645–1720*. Läns museet Halmstad skriftserie.

Wiking-Faria, Pablo 2010. *Kartor över Halland 1482–1718*. Läns museet Varberg.

Författarpresentation

Åsa Axberg är museilektor vid Hallands kulturhistoriska museum.

Lena Bjuggner, arkeolog, tidigare anställd vid Kulturmiljö Halland.

Monica Bülow Björk, tidigare anställd på arkeologiska avdelningen på Kulturmiljö Halland. Korrekturläste, formgav och arkiverade arkeologiska rapporter.

Pär Connelid är historisk-geograf och agrarhistoriker. Arbetar med odlingslandskapets historia från bronsålder och framåt. Verksam med egna företaget KULA AB. KULA@kulturgeografi.se

Fil.mag Johan Dahnberg är intendent vid Hallands Konstmuseum.

Johan.dahnberg@hallandskonstmuseum.se

Mats Folkesson, länsantikvarie i Halland 1996–2011. mats.kulturmiljomediam@gmail.com

Professor Joakim Goldhahn innehar Rock Art Australia Ian Potter Kimberley Chair vid Centre for Rock Art Research + Management vid University of Western Australia, Perth. e: joakim.goldhahn@uwa.edu.au

Bo Gräslund är professor emeritus i arkeologi vid Uppsala universitet.

bo.graslund@arkeologi.uu.se

Fil Dr Christer Gustafsson är professor i Kulturvård vid Uppsala universitet

christer.gustafsson@konstvet.uu.se

Stefan Gustafsson, illustratör. Verksam i egna firman Utblick Media i Halland AB.

utblickmedia@gmail.com

Fil Dr Leif Häggström är arkeolog och arbetar vid samlingsenheten, Hallands Kulturhistoriska Museum,

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Sven Lundström, museichef vid Länsmuseet Halmstad/Hallands konstmuseum 2000–2015.

sven.lundstrom@icloud.com

Lars Lundqvist är verksamhetsutvecklare – digitalt kulturarv, arkeolog, avdelningen för kulturarvsutveckling, Riksantikvarieämbetet. lars.lundqvist@outlook.com

Fil Dr Carl Persson är arkeolog vid Fornforskaren AB. carlfornforskaren@gmail.com

Erik Rosengren är tidigare chef för Kulturmiljö Halland.

Fil Dr Bo Strömberg är privatforskare. Har tidigare varit arkeolog vid RAÄ UV och Landsantikvarien Hallands läns museer, samt tidigare antikvarie vid Länsstyrelsen i Hallands län

Stina Tegnhed är arkeolog vid Kulturmiljö Halland, Hallands kulturhistoriska museum.

stina.tegnhed@kulturmiljohalland.se

Clas Tollin fil dr i kulturgeografi, docent i agrarhistoria. Verksam som lärare och forskare vid SLU Ultuna. Clas.Tollin@slu.se

Fil Dr Ådel Vestbö-Franzén är kulturgeograf och arbetar som antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Aadel.franzen@jkgplm.se

Fil Dr Per Wranning är arkeolog och chef vid arkeologiska enheten, Kulturmiljö Halland.

per.wranning@kulturmiljohalland.se

Gisela Ängeby är arkeolog vid Arkeologerna i Mölndal, Statens historiska museer.

gisela.angeby@arkeologerna.com

Utskrift 18 bjuder på ett brett innehåll, en lockande blandning av arkeologi, kulturgeografi, kulturmiljö- och byggnadsvård, konst och historia.

Kort och gott en brokigt blandad bukett!

Numret är en vänbok tillägnad kulturprofilen och före detta länsantikvarien Lennart Lundborg på hans 90-årsdag. I sammanlagt arton bidrag presenterar ett tjugotal författare såväl nya spännande forskningsrön som intressanta tillbakablickar på äldre projekt och reflektioner kring händelser. Merparten har en tydlig koppling till Halland och samtliga bidrags gemensamma nämnare är att de alla är skrivna till Lennart.

Vi hoppas att denna rikt blandade artikelbukett i kombination med den genomgående varma berättartonen ska erbjuda läsaren mycket glädje och kanske även en och annan ny kunskap!

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM